

ქ.-შ. წერა-კითხვის გამავრც. საზოგ. გამოცემა № 94.

ილია ჭავჭავაძის

სახალსო შიშლითუკა, № 3.

ხ რ ჯ ღ ი ლ ი

(გუძღენი ივ. პოლტარაცკის და ილია წინამძღვრიშვილს)

აფცორის სურათით და მოკლუ შიოგრაფიით.

ბუილისი

მსწრაფლ-მბეჭდავი „მობისა“, მოსკოვის ქუჩა, № 5.

1908

ილია ჭავჭავაძე.

ილია ჭავჭავაძე

დაიბადა ს. ყვარელში (თელავის მაზრა) 27 ოქტომბერს 1837 წელს. პირველ-დაწყებითი სწავლა მიიღო სახლში; თერთმეტი წლისა მამამ მიაბარა ტფილისის ერთ კერძო პანსიონში, საიდანაც შემდეგ გადავიდა გიმნაზიაში.

1857 წელს გაემგზავრა პეტერბურგს და შევიდა უნივერსიტეტში იურიდიულ ფაკულტეტზე. მეოთხე კურსზე იყო, რომ თავი დანება უნივერსიტეტის სტუდენტების არეულობის გამო, 1861 წ.

1863 წ. დაარსა ჟურნალი „საქართველოს მოამბე“, რომელიც გამოდიოდა ერთი წლის განმავლობაში.

1864 წ., მთავრობა რომ გლეხების განთავისუფლებას შეუდგა საქართველოში, ი. ჭავჭავაძე გაგზავნილ იქნა განსაკუთრებულ მინდობილებათა მოხელედ ქუთაისის გუბერნატორთან, გლეხებისა და ბატონების ურთიერთობის გამოსაკვლევად.

ამავე წლის ნოემბერში დაინიშნა დუშეთის მაზრის მომრიგებელ შუამავლად, ხოლო 1868 წ. მომრიგებელ მოსამართლედ. 1874 წ. თავი გაანება სახელმწიფო სამსახურს და გადმოვიდა ტფილისში, სადაც მალე დაიკავა სათ. აზნაურო ბანკის თავმჯდომარის ადგილი.

1885 წ. არჩეულ იქნა წ.-კ. საზოგადოების თავმჯდომარედ და ამ თანამდებობაში დარჩა სიკვდილამდის.

1877 წ. დაარსა ყოველკვირეული გაზეთი „ივერია“, რომელიც შემდეგ გადაკეთა ყოველთვიურ ჟურნალად, ხოლო 1885 წ. დღიურ გაზეთად. 1902 წ. „ივერია“ გადასცა სხვებს.

II

მწერლობა ი. ჭავჭავაძემ დაიწყო 1857 წ., როდესაც „ცისკარში“ დაიბეჭდა მისი რამდენიმე ლექსი. შემდეგ მისი ნაწერები იბეჭდებოდა „საქართველოს მოამბეში“, „დროებაში“, „კრებულში“, „ივერიაში“, „მოამბეში“. მის კალამს ეკუთვნის პოემები: „სურათი ყაჩაღის ცხოვრებიდან“ (კაკო ყაჩაღი), „დედა და შვილი“, „აჩრდილი“, „დიმიტრი თავდადებული“, „განდევილი“; მოთხრობები: „კაცია-ადამიანი“, „გლახის ნამბობი“, „მგზავრის წერილები“, „გლეხთა განთავისუფლების პირველ დროების სცენები“, „სახჩობელაზედ“, „ოთარაანთ ქვრივი“, „ნიკოლოზ გოსტაშაბიშვილი“, მრავალი პუბლიცისტური, პოლიტიკური და კრიტიკული წერილი: „ცხოვრება და კანონი“, „აი ისტორია“, „სომეხთა მეცნიერნი და ქვათა ღალადი“ და სხ.

ილია ჭავჭავაძე მოჰკლეს 1907 წ. აგვისტოს 30-ს, ს. წიწამურის ახლო. დასაფლავებულია მთაწმინდაზე, ტფილისში.

ა ჩ რ დ ი ლ ი

„რა ვარდმან მისი ყვაილი გაახმოს, დაამკნაროსა,
იგი წავა და სხვა მოვა ტურფასა საბადნაროსა“.
რუსთაველი.

I

აღმობრწყინდა მზე დიდებულათა
და გაანათლა ქვეყანა ბნელი,
კავკასის მთების წვერთა მაღალთა
ზედ გადაჰფინა ოქროს ნათელი.
აღმოჩნდა მთების ზემოდ მყინვარი,
ცისა და ქვეყნის შუა დაკიდულ,
იგივე ღიადი, იგივე მძინვარი,
იგივე დიდებულ და დადუმებულ.
ქვესკნელთ ძალთაგან იგი მთა მედგრად
ცის გასარღვევად აღმოზიდულა,
მაგრამ მის სრბოლა ცაში უეცრად
თითქო განგებით შეყენებულა.
მისი ყინულით ნაკვეთი თავი
მოიროთო მზისა ოქროს სხივებით,
ქვეყანას მშიშარს მის ფრთეთა ზევაი
დასცქერის რისხვით და მუქარებით,—
თითქო ელისო განკითხვის დღესა,

რომ იგრიალოს, წამოიქუხოს,
ხმელეთს დაეცეს, მერმედ ქვესკნელსა,
თვითც დაიღუპოს, ისიც დაღუპოს.

II

მაგრამ ისეთი მშვიდი, ნარნარი
იყო იმ დღისა ლამაზი დილა,
რომ თვით მყინვარის რისხვა და ზარი
იმ დილის მადლსა დაემორჩილა:
ქვეყანაც იყო დაღუმებული,
თითქო ღუმილით ყურს უგდებს ცასა,—
და ცაც უღრუბლო და მხიარული
გადმოაფენდა მადლს ქვეყანასა.
ხოლო კი ჩემი უნდო გონება
არ მოიხიბლა იმ დილითაცა...
„ნუ გჯერსო, მითხრა, ეს მყუდროება,
„სტყუისო ზეცაც და ქვეყანაცა!
„ამ გვარი დილა ქვეყანას ბედ-კრულს
„ბევრჯერ სხვა დროსა გასთენებია,
„მაგრამ არც ერთხელ მის გულსა ვნებულს
„მადლი ცისა არ მიჰკარებია.
„სულ ტყუილია, რასაც ეხლა ჰგონებ...
„ქვეყნის დრტვინვაა დაუძინარი,—
„ღრმად ჩააკვირდი მის ღუმილს და სცნობ,—
„თვით მაგ ღუმილში რა წყევლა არი!...“

III

ბოლოს კი დილის სიტკბოებაში
მეც განმიფანტა ეჭვთა ღრუბელი

და ყოვლად მხსნელმა სასოებაჲსა
 მომცა ნუგეში მაცხოვნებელი.
 ამ ნუგეშით აღძრული სული
 აღმევსო ნელის სიხარულითა,
 ეჭვთაგან წინად გვემული გული
 განცხოვლდა წმიდის სიყვარულითა;
 გარდმომევიანა ყოვლად შემძლები
 ქვეყნისა ამის სიკეთის რწმენა,
 აღმიფრთოვანა მან ოცნებები
 და განმიწმინდა ხედვა და სმენა.
 მეწვივნენ იგი უცხო ხილვანი,
 სავსენი ლხენით, ნეტარებითა, —
 რომელთაც წარაქვთ კაცთ გულის თქმანი
 საიდუმლოების მაცდურებითა.

IV

და მომევიანა მე კაცი დიდი,
 მყინვარზე მდგომი მოხუცებული,
 ვითა ქვეყანა, ისც იყო მშვიდი,
 უძრავი, უხმო, დაფიქრებული.
 მარჯვენა ხელით ეჩრდილნა თვალნი,
 ყურადღებითა შორს გაჰყურებდა;
 მის გარეშემო შვენოდნენ მთანი
 და მათ ფეხთა-ქვეშ თერგიც გაჰყეფდა.
 თერგი მრისხანე, თერგი მბდღვინვარე
 ქაფისა ზვირთთა მიაქანებდა,
 ვით შმაგი ლომი დაქრილი, ცხარე

ჰრბოდა, ჰბლაოდა, მიღრიალებდა,
 სჰეჰდა და ჰჰუხდა... კლდენი და მთანი
 თვის მაშფოთარ შვილს გადმოჰყურებდნენ
 და მის ბლავილთან მათი ყრუ ხმანი
 ხეობაშია მგზავრს აშინებდნენ.
 იჰით შორს სჩანდნენ მინდორნი, ტყენი
 და იმათ შორის—არაგვიც ჩვენი...

V

ჩვენო არაგვო! რა რიგ მიყვარხარ!..
 ქართველის ცხოვრების მოწამე შენ ხარ...
 შენს კიდევზედ ჩემი მამული
 იყო ერთ დროსა გამშვენებული!
 ჩემის მამულის დიდება ძველი
 შენს წმინდა თვალ წინ აღყვავებულია;
 მიყვარხარ მისთვის, რომე ქართველი
 აჰ, შენს კიდევზედ, დაბადებულია.
 შენ ზვირთებ შორის ჩემის ქვეყნისა
 გძელი მოთხრობა დამარხულია
 და წმინდა სისხლი ქართველებისა
 შენს კიდევზედ გადასხმულია.
 იჰ, სადაც შენსა ძლიერსა წყალსა
 შეურევ მღვრიეს და მღოვრსა მტკვარსა,
 იჰ ერთხელ ქართველთ სიცოცხლე ჰდულდა,
 იჰ მამულისთვის ქართველთ ხმა ჰჰუხდა.
 შენს ზვირთებს გაჰყვნენ საუკუნენი
 და საუკუნეთ—იგი ქართველნი!..

გულ-ხელთ-დაკრეფილ შენსა წმინდა წყალს.
 რამდენჯერ ტანჯვით ვადევნებდი თვალს!..
 რას ვეძებდი მე? ჩემ ქვეყნის წარსულს,
 შენ წინ დაღუპულ ჩემს ძველსა მამულს,—
 და მარტო სისხლი ჩემს თვალს დაღალულს
 აძლევდა ხოლმე გულს-საკვდავ პასუხს.

VI

მაგრამ საკუთრად არცა არაგვმა,
 არც თერგმა, არც ტყემ და არცა მთამა
 არ მიიზიდა მოხუცის თვალი,
 მთილამ ამაყად გადმომზირალი,—
 სრულ საქართველო მოსჩანდა შორსა...
 იგი მოხუცი მას დააცქერდა;
 ქვეყნის მარგალიტს მაგა ობოლსა
 სიყვარულითა იგი დამზერდა.
 საიღამა ხარ, რამ მოგავლინა,
 ჰოი საკვირველო კაცო, მითხარი?
 რად დაგიგდია შენ შენი ბინა
 და ამა მთაზედ რისთვის ხარ მდგარი?
 და, რა ვსთქვი ესა, მსწრაფლვე მომესმა
 იმა მოხუცის დიდებული ხმა:

VII

„მარად და ყველგან, საქართველოვ, მე ვარ შენთა—
 მე ვარო შენი თანამდევი, უკვდავი სული. [ნა!..

შენთა შეილთ სისხლით გული სრულად გარდამებანა,
 ამ გულში მე მაქვს შენი აწმყო, შენი წარსული.
 მეცა ვტანჯულვარ, ჰე ბედ-კრულო, შენის ტანჯვითა,
 შენისა ცრემლით თვალნი ჩემნი მიტირებია,
 მეც წარტყვევნილვარ წარსულთ დღეთა შენთა ნატვ-
 შენის აწმყოთი სული, გული დამწყლულებია. [რითა,
 წარვლილთა დღეთა შენთა მახსოვს დიდებულება,
 ვიცი, რომ იყავ ერთხელ შენცა მორკმულ-ძლიერი,
 შენცა გფენია ქვეყნის მადლი—თავისუფლება.
 ეხლა აღგვილა ყველა ესე, ვითარცა მტვერი...
 და ძესა შენსა დღეს არც კი სწამს შენი აღდგენა,
 განწირულების შთასდგომია მას გულში წყლული,
 მას დაჰკარკვია ტანჯვათ შორის შენდამი რწმენა
 და დაუგდიხარ ვით ტაძარი გაუქმებული.
 ვიდრე ძე შენი არ გაიკვლევს ზოგადს ცხოვრებას
 და მცნების ნათლით ზე-აღზიდულ, ამაღლებული
 ქვეით არ განსჭვრიტავს საზოგადო ცხოვრების დენას,
 იმ დრომდე იგი უიმედო, შეწუხებული
 უქმისა დრტვინვით, გულის-წვითამწარე ცრემლს დაღ-
 მაგრამ არ ირწმენს, წამებულო, შენს აღდგენასა, [ვრის,
 და იგი ცრემლი ურწმენობის, ეჭვის და ტანჯვის
 ჭლალადებს მხოლოდ ძისა შენის უძლურებასა“.

VIII

„აქ არ ვის—დიდსა, თუ პატარასა—
 ქვეყნის ტკივილით არ სტკივა გული,
 დაჰვიწყებია, რომ ქვეყნად ცასა
 ღვთად მოუცია მარტო მამული.“

დაჰვიწყებია, რომ დიდი არი
 ღეთისა წინაშე იგი ცხოვრება,
 რომელიც ქვეყნის წვითა დამწვარი
 ქვეყანასავე შეეწირება.
 წმინდაა იგი, ვისაც ელირსა
 მამულისათვის თავის დადება!..
 ნეტა იმ ვაჟ-კაცს, ნეტა იმ გმირსა,
 ის თავის ხალხში აღარ მოჰკვდება.
 მას განაცოცხლებს სიმღერა ხალხთა,
 შორს საუკუნეთ ეტყვის მის სახელს
 და არა ერთხელ ჰაბუკთა ყრმათა
 ხმლის ტარზედ ძლიერს აუთრთოლებს ხელს.
 იმ სიმღერას რა ისმენს მხცოვანი,
 სიბერის ჟამსა კვლავ მოიფონებს,
 გმირის სიკვდილი სახელოვანი
 ახლად ცხოვრებას მას მოანდომებს.
 აკვანზედ დედა უმღერებს შვილსა
 ტკბილისა ხმითა იმ სიმღერასა
 და, თუ ინატრებს რასმეს მისთვისა,—
 ინატრებს გმირის მის დიდებასა.
 და უფრო ხშირად იმღერს ქალწული,
 გმირს მოიგონებს და გამხნევდება,—
 ყოველი იმღერს და სხვა მორჭმული
 გმირი იმ მღერით დაიბადება.

IX

„მაგრამ, ქართველნო, სად არის გმირი,
 რომელსაც ვეძებ, რომლისთვისც ვსტირი?“

იგი აღარ გყავთ... მის მოედანი
 ჯაგით აღესილი, ვერანად ქმნილა.
 გმირის დამბადი დიდი საგანი
 თქვენში სპობილა და წაწყმედილა.
 გადასდგომიხართ თქვენ ქართველობას,
 დაგინგრევიათ დიდი მამული, —
 რალა დაჰბადავს თქვენში დიდს გრძნობას?
 რითი აღტკინდეს ქველისთვის გული?
 თქვენ გარს მადლითა სავსეს ბუნებას
 შეუკრებნია ყოველიფერი,
 რომ მისცეს თქვენში ზრდა დიდს ცხოვრებას,
 ჰყოს იგი ძლიერ და ბედნიერი.
 ვიშ, ეს ქვეყანა, ხმელეთის თვალი,
 დიდის სამოთხის კუთხე პატარა
 ქედ-მოდრეკილა ნაღვლით საწყალი,
 რომ მისი ტრფობა თქვენში შემწყდარა,
 რომ დაგიგდიათ უმწედ, უნუგეშ,
 თქვენის სიავით დაწყლოულებულა,
 თქვენგან გმობილი უცხოს კალთის ქვეშ,
 ვითა ოპოლი, შეფარებულა.

X

„ხოლო აქაც კი ვრდომილთ შორისა
 ღვთის ნაპერწკალი ზოგჯერა ჰკრთების,
 ქვეყნის წარხდომას გული ზოგისა
 შეებრძვის და არ ემორჩილების,
 მაგრამა ღალავა, შური და მტრობა

იმ ზოგთა შორისც ღრმად ჩანერგულა,
 ამა ქირთაგან მათი მხნეობა
 აღძვრისა უმაღლესად გაუღებულა.
 აგერ ორს-სამს კაცს რაღაც უგრძნიათ,
 ქვეყნისა სახსრად ერთად მოდიან,
 ერთის საქმისთვის გაუღვიძნიათ,
 და ერთმანეთს კი არ ენდობიან.
 ერთმანეთისა მათ სიკეთე ჰშურთ,
 თუმც ერისათვის თითქო იღვეწიან;
 თვით ამხოზენ მას, რის აღდგენაც ჰსურთ,
 თვით ჰშველიან მას, რასაც ებრძვიან.

XI

„აგერ უფალი და მისი მონა! *)
 თრთოლით სასწორზედ ხარჯს უწონს ძნელსა
 და, რა დაჰსწორდა სასწორზედ წონა,
 უფალი პინას ზედ აღგამს ფეხსა
 და მით მის ხარჯსა ერთსა ორად ჰხდის...
 მონამ მწუხარედ გულს გაიღიმა,
 უმწეობითა თავის ხარჯსა ჰხრდის
 და საწყლის თვალთგან ცრემლმა იწვიმა.
 მაგრამ ქვა არის ბატონის გული,
 ვერ დაარბილებს მას შებრალება:
 ვერა გაჰკურნოს მან მონის წყლული,
 ვინც მონებას თვით ემორჩილება.

*) ეს იმ დროს ეკუთვნის, როცა ჩვენში ჯერ ბატონ-
 ყმობა გადავარდნილი არ იყო.

მონა ბედ-შავი, მონა საწყალი
 სდგას, ევედრება მის თვალი შეგებას,
 და გულში ჰფიქრობს: ვიშ, ჩემი ბრალი!
 რით შევძლებ შეილთა ჩემთ გამოკვებას?
 ვიშ, ჩემი ოფლი, მათთვის დაღვრილი,
 წაყოფი, იმა ოფლით გაზრდილი,
 დღე და ღამ ჩემი უწყვეტი შრომა,
 დარში, აედარში ცის-ქვეშე დგომა,
 ვაი, ვაგლახი, ჭირნახულობა,
 თმენა, ცდა, სიმხნე და უძილობა
 მარტო ბატონის თვალსა ახარებს
 და თქვენ, ცოლ-შვილო, კი არას გარგებს.
 ვაიმე, ბედ-კრულს რაღა დამრჩება,
 რომ გაეახარო ცოლ-შვილის თვალი?...
 ვინა ჰშრომობდა და ვინა ჰძღვება,
 ღმერთო, სად არის აქ სამართალი?!...

XII

„შენში კაცისას გრძნობას არ ხედვენ,
 დედას ძუძუდგან შვილსა აჰგლეჯენ,
 ვინ იცის, სიღამ სად გაჰყიდიან...
 უწმინდურისა ხელითა სთხრიან
 დედისა გულში უკეთესს გრძნობას.
 ცოდვად უთვლიან შვილისა ტრფობას.
 თუ ღმერთმა მისცა შენსა ასულსა
 სილამაზე და მშვენიერება,—
 მონავ ჩაგრულო, ვითომ შენს გულსა

სასიხარულოდ ეგე ექმნება?!
 ქალს წაგართმევენ, ქალს გაჰყიდიან,
 ნამუსს მოუკვლენ შეუბრალებლად,
 უბრყვილო გულში ღეარძღოს ჩაასხმიან,
 გახდიან ყვავილს ფეხ-ქვეშ სათრევლად.
 უმანკო პირზე შენს ტურფას ქალსა
 გარყვნა დაასვამს საზარო დაღსა...
 მას, რაც გიყვარდა, ნახავ დაცემულს,
 ნამუს წართმეულს და შეგინებულს!..
 პირს უკუ იქცევ და შეძრწუნდები,
 ცრემლს მოინდომებ და არ გექმნება,
 წყევლით, ვაებით მას განშორდები
 და ქალი შენი შენ შეგზარდება,—
 და მაშინ იტყვი: ნეტავი გველად,
 გველის წიწილად მე მომცემოდი,
 რომ ქვეყნის ქელვად, ქვეყნის სათრევლად
 შენ, შვილო ჩემო, არ გამხდომოდი.

XIII

„შრომისა შვილო, მძიმე უღელი
 ქვეყნის ცოდვისა შენ გაწევს კისრად,
 თუმცა ტვირთ-მძიმეთ შემწყნარებელი
 შენის დახსნისთვის ჯვარს ეცვა ქვეყნად.
 თუმცა ქვეყანას მისი მოძღვრება
 დღეს მარტო სიტყვით უქმით რწმენია,
 მაგრამ ცხადად ჰხმობს მის წმინდა მცნება,
 რომ მყოლობადი მარტო შენია.

შრომა, აწ ქვეყნად ტყვეთა პერობილი,
 მძარცველობის ქვეშ ჩაგრულ-ვნებულა,
 ხოლო რღვეულა მისი ბორკილი
 და დასამსხვრევლად გამზადებულა.
 შრომისა ახსნა—ეგ არის ტვირთი
 ძლევა მოსილის ამ საუკუნის,
 კაცთა ღელვისა დიადი ზვირთი
 მაგ ახსნისათვის მედგრადა იბრძვის.
 ველარ განუძლებს ქვეყანა ძველი
 განახლებისა გრიგალის ქროლას,
 ველარ განუძლებს ქვეყნის მძრცველი
 ჭეშმარიტებით აღძრულსა ბრძოლას,—
 და დაიმსხვრევა იგი ბორკილი,
 შემფერხებელი კაცთა ცხოვრების,
 და ახალს ნერგზედ ახლად შობილი
 ესე ქვეყანა კვლავ აღყვავდების.

XIV

„შრომის სუფევა მოვა მაშინა
 ჭეშმარიტების მის ძლიერებით
 და განმტკიცდება სოფელსა შინა
 კაცთ-მოყვარების სახიერებით.
 ყველასთვის იქმნეს იგი სუფევა
 თანასწორადა ნიჭთა მფენელი;
 მის მაღლით წარწყმდეს ძარცვა და რბევა
 და ერთგან სძოვდეს ცხვარი და მგელი.
 მაშინ უქმ სიტყვად არ იქმნებიან

ძმობა, ერთობა, თავისუფლება,
 ეკლის გვირგვინით აღარ ივლიან
 კაცთ-მოყვარება და სათნოება.
 აღლო აილო ქვეყანამ ძველმა,
 რომ დღე და დღე მის წყობა ირღვევა,
 და ამ ზვიადმა საუკუნემა
 უნდა ზვას იგი შრომის სუფევა.
 მაშინ, მაშვრალო, შენც განკაცდები,
 წართმეულთ ნიჭთა კვლავ მოიპოვებ,
 სხვას ძირს არ დასწევ, თვით აღმაღლდები,
 არც ვის ემონვი და არც იმონებ.
 მაშინ ეგე ხმა შენის სიმღერის,
 დაბლად ღულუნნი დაღონებული,
 მღერა, ვით კენესა, საწყალის მეხრის,
 შორი ხმა მწყემსის დაოპლებული —
 მხიარულ ხმებად გარდაგეცვლების
 და შენს გუთანზედ გულით ღმობილი
 იტყვი სიმღერას თავისუფლების.
 ეგ სიმღერაა, ვით ლოცვა ტკბილი!..
 მინდორნი, ტყენი, ნახნაფნი, ველნი
 შენის ღხენითა განიხარებენ,
 შენგან შემკულნი იგი ყოველნი
 შენს ტკბილს სიმღერას ბანს გამოსცემენ.

XV

„აგერ დიდ-კაცი დარბაისელი
 კმაყოფილების განცხრომაშია

მაშინ, როს მისი მოძმე საწყალი
 სასოწარკვეთილ მონებაშია.
 მოძმეთა ხსნისთვის თავის დადება
 წმიდა მწვედრია მხოლოდა გმირთა
 და მას ვით შესძლებს თავ-მოყვარება,
 რომელიც იმა დიდ-კაცთა სჭირთა?
 ის რად ინდომებს ქვეყნისა ბედსა,
 როს მასა შველის მის ბედ-კრულება?
 რად შეებრძვის ის სიბოროტესა,
 როს მეოხებით მისით თვით ჰრჩება?
 აგერ ვაჰარიც ცბიერის ღიმიტ
 მოძმეთ ატყუებს, რა ჰყიდის ნივთსა,
 და ძმა მის მოკვდეს თუნდა შიმშილით,
 უნაღვლოდ განვლის ცხოვრების ხიდსა.
 აგერა მღვდელნიც—ერთა მამანი —
 რომელთ ქრისტესგან ვალად სდებიან
 ამა ერისა სულის აღზრდანი,
 რა რიგ გულ-ხელი დაუკრებიან!
 სად არის სიტყვა დიდის სწავლისა,
 სიყვარულის და სამართალისა,
 რომ მათ ბაგეთგან არ მომდინარებს
 და ერს დაცემულს არ აღამაღლებს?
 სად არის იგი მღალადებელი
 ქვეყნის ხსნისათვის ჭეშმარიტება?
 სად არის იგი ბიწის მღევნელი
 ჯვარ-ცმულის ღმერთის მაღალი მცნება?

XVI

ზაგერ ტფილისიც!.. ყრმასაც და ბერსაც-
 ქალსა მახინჯსაც და მშვენიერსაც,
 დიდსა, პატარას, თავადსა, გლეხსა
 მე უხილავი ყურსა ვუგდებდი,
 მაგრამ კი, ვფიცავ ქართველის სახელსა,
 მათს აზრში აზრსა მე ვერ ვპოვებდი.
 ერთ-გზით შეჰხედავ და იქ ცხოვრება
 მართალ ცხოვრებად მოგეჩვენება:
 ჰლხინობენ კიდეც, კიდეც ჰხარობენ,
 ჰფიქრობენ, გრძნობენ და მოქმედობენ,
 ჰხედავ ფაცა-ფუცს და ყველგან ჭლივილს,
 უბედურ ცრემლთან ბედნიერს ღიმილს, —
 მაგრამ მათ ცრემლსა, ღიმილს, თუ გრძნობას
 ფრჩხილის ოდენიც არა აქვს აზრი
 და ყველა იგი თვალთ-მაქცი არი.
 ფუჭია იგი მისი ცხოვრება,
 უფერულია და ცალიერი,
 არც სიცოცხლეა, არც გემოვნება,
 არცა საგანი გულ-წარმტაცველი!
 იქ დღე ჰრბის დღესა, ვით ჰრბოდა გუშინ,
 ერთ-ნაირად და უკვამურადა,
 რისთვისც მამანი იღვწოდნენ უწინ,
 დღეს შვილთ არ უღირთ არც ერთ ფლურადა.
 გრძნობას ოქროსა ფასად ჰყიდიან,
 მთავრის ღიმილზე—პატიოსნებას

და დაჟანგებულ ბორკილზე სცვლიან
თავის მამულის თავისუფლებას.

XVII

„აგერა მცხეთაც —საჟანე გმირთა,
დიდი აკლდამა დიდის ცხოვრების,
სად პირველ ქართველის მორკმულთა შეიღოთ
ღრმად ჩარგეს ძირი თავისუფლების;
სადაც ჰყვაოდა ხე ცხოვრებისა
ქართველის გულიდამ აღმ-ცენილი,
და წყარო იგი წყაროდ შვებისა
სჩქედდა იმ გულით გარდმოდენილი;
სად ის ხე ნაძვის მის სუენელისა *)
ჰყვაოდა ქართველის წყლულთა კურნებად,
და მის ქვეშ წყარო უკვდავებისა
სცემდა იაზმას ერის ცხოვნებად;
სად იმ ხის წმინდის ფოთოლი, ხილი
საკვდავადც დაჭრილს ეკურნებოდა;
სად იმა წყაროს წყლით დაბანილი
ქართველის ტკივილი დაყუჩდებოდა.
აწ აღარა სჩქედს წყარო ცხოველი,
ხე ცხოვრებისაც იგი დამკნარა,—
და იგი დედა-ქალაქი ვრცელი
აწ სამიკიტნო დაბად გამხდარა.

*) ამ ნაძვის ხეზედ თქმულობა იხილეთ ვახუშტის გეოგრაფიაში.

ნგრეულან მისნი დიდნი პალატნი,
დიდი ცხოვრება მის დაცემულა,
დღეს იმ ცხოვრების წმიდა ალაგნი
პირუტყვთა ქელვით შეგინებულა.

XVIII

„ქართველის სამკვიდროვ, ქვეყნის თვალად დაბადებულ-
რამდენს ვაებას შენსა თავზედ გარდაუვლია!... [ლო,
ჯვარცმულის ღვთისთვის თვითჯვარცმულო ბწამებუ-
ეკლიანს გზაზედ შენებრ სხვასა რომელს უვლია? [ლო,
სხვა რომელია, რომ ათასთ წელთ ბრძოლა მედგარი
გამოველოს და სრულიად მტერად არ აღგვილიყოს?
შენ ხარ, მარტო შენ!.. მაგალითი სხვა არსად არი,
რომ სხვა ქვეყანას, სხვასა ერსა ეგ შესძლებიყოს.
შენთა შვილთ გული შენთა მტერთა შეაკლეს ზედა,
ორი-ათასის წლის ბრძოლაში მათ სისხლი ჰღვარეს,
მაგრამ ამაყი თვისი თავი ქვეყანაზედა
არავის-წინა სამუდამოდ არ მოიხარეს.
ორი რამ იყო, რისთვისაც ძე შენი იღვწოდა,—
ბედმა უწყალომ სხვა საქმისთვის არ მოაცალა,—
მამულისა და რჯულისათვის იგი იბრძოდა,
ორივ დაიცვა, მაგრამ ყველა მათ ანაცვალა.

XIX

„თვალ-წინა მიდგა ის კირთების ბედ-შავნი დღენი,
როს შენ დაგიპყრო მაკედონის გმირის ლაშკარმა,

და შევირცია დიდ-ცხოვრების სამკვიდრო ბჭენი
 შენმა მოძალემ და მოლაღემ უცხო მთავარმა.
 სძულდა ქვეყანა, რომელიცა მას ეპყრა ხელთა,
 სძულდა თვით ერიც, მის სიკეთე, ნიჭიერება...
 ვერა, ვერ ჰპართონ ვერსად ერი იმა მმართველთა,
 ვისც არ აქვთ ერის სიყვარული და შეწყნარება.
 ერის მზავრელი, ქვეყნის მთხრელი იგი მმართველი
 მთელს საქართველოს თვის ფერხთა ქვეშ მწვარებრჰქე-
 ერის იმედის, სასოების, ნიჭის მმუსრველი [ღვიდა.
 თვით ერის ენას—მაგ ერის განძს—იგი სდევნიდა.
 სძაგდა ყოველი, რაშიც იყო ერის ღირსება,
 რაშიაც ერი თვისთა ნიჭთა იყო მსახველი,
 რაშიაც იყო მის დიდება, პატიოსნება,
 რისთვისაც დაშვრა მამა-პაპის გული და ხელი.
 მას ჰმორჩილებდა ერი შენი მძულვარებითა,
 დევნულების და კირთების ქვეშ ქედსა იხრიდა
 და მონებურის თვალთ მიმქცევის კრძალულებითა
 ზღვევისა წადილს გულ-დაკეტილ ღლე-და-ღამ ჰზრდი-
 [და.

XX

„მოვიდა ის ღლეც შურის-გებისა,
 მტარვალს აღუდგა ქართველის ქველობა...
 მართალი არის ხმალი ზღვევისა,
 როს ხელს ჰკიდებს მას მამულის ტრფობა.
 მახსოვს ფარნავაზ ჰაეროვანი,
 გულ-მტკივნეული შვილი ქვეყნისა...
 მან იდგა თავსა სახელოვანი

ის დიდი საქმე შურის გებისა.
 ერის და ქვეყნის შეურაცხყოფას
 ველარ გაუძლო ქაბუკმა გმირმა,
 ველარ გაუძლო მტარვალთ ურცხვობას
 იმა მამულის ამაყმა შვილმა.
 გადგა და დასცა თავ-ზარი მტერსა,
 დაამხო პირ-ქვე ყმობა, მონება
 და უცხოთ ხელთ-ქვეშ დაჩაგრულს ერსა
 ვით მზე მოჰფინა თავისუფლება, —
 და შენ, ჰე ქართლო, მტრისგან რღვეული
 კვლავ შეგაერთა ერთის ცხოვრებით,
 ქართველის სახელი დამცირებული
 კვლავ შეჰმოსა მან პატიოსნებით.

XXI

მას აქეთია, ქართლო, შენს შვილსა
 არ ჩაუგია ქარქაშში ხმალი...
 შენზედ მოიქცა ძველის ქვეყნისა
 გაუმადლარი და ხარბი თვალი.
 მას აქეთია ოთხ-კუთხივ მტერნი
 შენს თავსა შენვე გეცილებოდნენ,
 მაგრამ ვაჟ-კაცნი შვილები შენნი
 გულ-და-გულ მტერსა წინ უდგებოდნენ.
 იყო დრო, როს შენს ძახილზედ, ხმაზედ
 მამულის დროშა გაიშლებოდა
 და ქაბუკთ რაზმი შენს მოწვევაზედ
 მტრის დასახვედრად მოგროვდებოდა.

იყო დრო, როცა შენის გულისთვის
 თვითონ სიკვდილსაც ღზინად ჰხადოდნენ
 და თავ-დადებას მამულისათვის
 ერთმანეთს ომში ეცილებოდნენ.
 ეხლა რაღაა!.. გაჰქრნენ ის დღენი,
 გაჰქრა იგიცა ძალ-გულოვნება,
 და საკვირველნი მამათ საქმენი
 ეხლანდელ შენს შვილს არც აგონდება.

XXII – XXIII

.

XXIV

„წამხდარა ყველა, ის ღონე და ის ძლიერება,
 მტვრად გარდაქმნილა ახოვანი იგი ცხოვრება!...
 აწ იგი თითქო თვის დენაში შეყენებულა,
 ხოლო ოდესღაც მოდენილა თვის ფართო გზაზედ,
 ბევრჯერ უსაგნოდ, ბევრჯერ აზრით აღეღვებულა,
 ქართველის ტკივილი ყოველთვის კი სჩნევია მას ზედ.
 დენილა იგი ტანჯვით შორის და სიამეთა,
 ხან დაცემულა და მიმქრალა, ხან აღდგომილა,
 ხან შური, მტრობა, ერთურთ ღალავს თხრიდა კიდეთა,
 რომელთ შორისაც ის ცხოვრება მძლავრი ჰშობილა.
 მაშინ გათხრილნი ის კიდენი მთლად დარღვეულან,
 ძლიერნი ზვირთნი იმ ცხოვრების აღქაფებულნი
 სხვა-და-სხვა ტოტად გადმოსულან, გადაგდებულან,

დაუნთქავთ შრომა წინაპართა სისხლითა რწყულნი.
 როდის-ღა ვნახავ მშვენიერსა ამ ქვეყანასა
 თვისთა დიდების ნაშთსა ზედა კვლავცა აღმდგარსა,
 დროსთან დანთქმულსა სხვა-და-სხვათა კავშირთა
 ბრძოლას,

ერთის ცხოვრების, ერთის სულის ძლიერსა ქროლას?
 როს ესე ტოტნი ერთ-ცხოვრების, ერთ-არსებისა,
 ეხლა გაყრილნი, ერთ-მდინარედ შეერთდებიან?
 როს იგი ტომნი ცად მიხწეულ მძლავრ კავკასიისა
 ერთისა აზრით, ერთის ფიქრით განდიდდებიან?
 თავისუფლების მშვენიერის სხივთ მხურვალეზა
 როდის დაადნობს დაჟანგებულს დიდხნის ბორკილსა,
 და ქართველობა სიქადულად როდის ექმნება
 ქვეყნის წინაშე ყოველ ქართველის ერთგულსა შვილ—
 სა?“

XXV

ამ დროს ქუხილმა დაიგრიალა,
 გრგვინვა დაიწყო მისმა ხმამ მთებში,
 ცაზედ ელვამა გაიპკრიალა
 და გაანათა მდინარე ხევში.
 ცას გადაედვენენ შავნი ღრუბელნი,
 ნილში შთაცვივნენ მთანი და ველნი;
 ქარმა დაჰღმუვა ხევ ხუვსა, მთებსა,
 ბუჩი სვეტსავით აატრიალა;
 რისხვითა ჰგლეჯდა კლდესა და ღრესა,
 ზვავმაც მალლიდამ დაიგრიალა,—
 და მყის ბუნების მშვიდი ღუმილი

ბნელ ჯოჯოხეთად გადიქცევოდა,
წყალი და ცეცხლი, მეზი, ქუხილი
ერთმანეთშია აირევოდა.

მაშინ შევხედე მყინვარსა მძლავრსა...

დიდხანს ვეძებდი იქ მოხუცს კაცსა,
მაგრამ შაფისა ღრუბლისა სისქეს

ვერ გაატანა თვალმა უძლოურმა...

„ნუ თუ გათავდა ამით ხილვა ეს!“

შემომტირა მე მწუხარე გულმა
მცირეს ხანს შემდეგ გადიწმინდა ცა,

გამოიღიმა ნათლად მთამაცა,

და მზისა სხივით გაბრწყინებული

კვლავ დავინახე მოხუცებული.

ცისკენ აღებრნა თრთოლითა ხელნი

და მოედრიკნა მუხლნი ძლიერნი...

თურმე მოხუცი ის ჰლოცულობდა

და ღმერთსა ესრედ ევედრებოდა:

XXVI

„დედავ ღვთისაო! ეს ქვეყანა შენი მხვედრია...
შენს მეოხებას ნუ მოაკლებ ამ ტანჯულს ხალხსა;
სამღრთოდ მიიღე სისხლი, რომელ ამ ხალხს უღვრია,
ჩაგრულოთ სასოო, ნუ არიდებ მოწყალე თვალსა!

რაცა ტანჯულა ეს ქვეყანა, ტანჯვად ეყოფა,
მოეცი ძალი დაერდომილსა კვლავ აღდგომისა,
სახელოვანი განუახლე წარსულთ ღღეთ ყოფა,
მამა-პაპური სული, გული მოჰმადლე შეილსა.

ძლიერო ღმერთო! შენთვის ჰბრძოდნენ ქართველისა-
დასაბამითვე არ იციან—რა არს მშვიდობა, [ძენი,
იკმარე სამღრთოდ მათ პატიჟნი და სისხლის ძღვენი,
თუ რამ შეგცოდეს, შეისყიდეს ტანჯვით შენდობა.

მოჰმადლე ქართველს ქართველის ნდობა და სიყვა-
და აღუდგინე მშვენიერი ესე მამული!... [რული
ჰოი სახიერო! ცისარტყელა განავლე ცასა,
რათა წარღვნისა მოლოდინი წარხოცო ხალხსა!“...

XXVII

მსწრაფლ გადმოეშო ცისა ლაჟვარდსა
შვიდ-ფეროვანი სარტყელი ცისა
და გადეფინა ჩემს ქვეყანასა
მახარობელად ტკბილ იმედისა.
ამენთო გრძნობა მადლითა ცეცხლებრ,
ერთს ფიქრს მიეცა გულის-თქმა ყველა,
და მაშინ ვიგრძენ, რომ მშვენი მისებრ
ჯერ არ მენახა მე ცისარტყელა.

1860 წ.

33) ნუ მღერი ტურფაგ, ფ. ქორიძისა	—20
34) ნაწყვეტები პოლიტიკურ ეკონომიიდან, ა. წულუ- კიძისა	—50
35) ოქროს მოყვარულები, ცშოკესი	—15
36) რუხი მგელი, გ. წერეთლისა	—15
37) რვეული	— 4
38) რუსულს ქართული ლექსიკონი, ჩუბინაშვილისა	2—40
39) რობინზონ კრუზე, თარგმანი	—30
40) ხალამური, ზ. ჩიკვაძისა	—25
41) ხაყმაწვილო მოთხრობანი ეკ. გაბაშვილისა	—30
42) სვიის გვირგვინი, ქ. შმიდტისა	—15
43) ხაყვარელსა განმაშორა, ფ. ქორიძისა	—20
44) ქართველი პოეტების რჩეული ლექსები, წ. 2	—25
45) ქართული სახალხო სიმღერები, ი. კარგარეთელისა—	50
46) ქართული სიტყვიერების ისტორია, ა. ხახანაშვი- ლისა	1—25
47) ქართული სიმღერა, ფ. ქორიძისა	—25
48) ქართველი მწერლები (სურათების ალბომი)	—20
49) ქართული ეროვნული სიმღერები, დ. არაყიშვილი- სა	—20
50) ქართული რომანსი, ზ. ფალიაშვილისა	—50
51) ყვავილთა შორის, გადმოღებული ს. შუბათელისა	—10
52) ყოველის მხრიდან, ნ. ლომოურისა	—10
53) შინაური საქონელი, ი. როსტომაშვილისა	—15
54) შავი შაში, ფ. ქორიძისა	—20
55) ხარლზ პარნელი, თარგმანი	—25
56) ცა და დეიამიწა, ალ. ივანოვისა	—20
57) ცისარტყელა, (კრებული ლექსთა და მოთხრობათა)	—15
58) ქაჯანა, ნ. ლომოურისა	— 5
59) წიგნის ისტორია, დ. კარიჭაშვილისა	—20
60) წმ. ნინოს სამი სურათი, ნახატი ზიჩისა	—15
61) რჩეული ლექსები ილ. ჭავჭავაძისა	— 7

შემოწირული წიგნები:

- 1) Законы царя Вахтанга 3—50
- 2) ქილილა და დამანა, ვახტანგ მეფისა 1— „
- 3) ვეფხის ტყაოსანი სურათებიანი, გამ. ქართველი-
შვილისა 10— „
- 4) საქართველოს ისტორია, ვახუშტისა 1—50
- 5) ლექსები ვ. ორბელიანისა —60
- 6) შექპირის დრამები, ს. ყიფიანისა —20
- 7) ქართლის ცხოვრება, მ. დედოფლის ვარიანტი 3— „
- 8) სტატისტიკური ცნობები საქართველოს შესახებ
მე- XVIII საუკ. 2— „
- 9) შალვას თავგადასავალი, პ. ცახელიისა —15
- 10) გამჭრდელი, აკაკისა — 5
- 11) თამარ მეფე, აკაკისა — 5
- 12) კოპერნიკიდან დარვინამდე, არ. ფეტერისა —10
- 13) მოდა, აკაკისა — 5
- 14) მარო, დ. მაჩხანგლისა — 3
- 15) პატარა კრებული ლექსებისა — 5
- 16) პოემების კრებული — 5
- 17) ნათელა, აკაკისა —20
- 18) უკვდავი სარდალი —10
- 19) სურათი თამარისა — 5
- 20) ნატვრის თვალი, ა. დიჭროსი —40
- 21) საერო დღესასწაული, (რ. ერისთავის იუბილეს
გამო). —25
- 22) Ираклий II, Натроева —20
- 23) დასტურლამა 1—25
- 24) არსენას ლექსი, პ. უმიკაშვილისა — 2
- 25) შილერის პოეზია, ი. გომართელისა —20
- 26) ვაშლისა და ხეხილის მუმლი, მ. ქარცივაძისა — 5
- 28) ჩაოფის კია, მ. ქარცივაძისა — 3
- 29) Грамоты XVIII столѣтія, Цагарели 1—50
- 30) ქალი დ მისი დანიშნულება, ა. ტატუნაშვილისა —20
- 31) მთიულეთი, ა. ფრონელისა —40